

Prosjektnotat nr. 4-2008

Christian Poppe

Husholdningenes tidlige reaksjoner på finanskrisen

SIFO

© SIFO 2008
Prosjektnotat nr. 4 - 2008

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
Sandakerveien 24 C, Bygg B
Postboks 4682 Nydalen
0405 Oslo
www.sifo.no

Det må ikke kopieres fra denne rapporten i strid med åndsverksloven. Rapporten er lagt ut på internett for lesing på skjerm og utskrift til eget bruk. Enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring utover dette må avtales med SIFO. Utnyttelse i strid med lov eller avtale, medfører erstatningsansvar.

Tittel Husholdningens tidlige reaksjoner på finanskrisen	Antall sider 21	Dato 03.11.2008
Title Early reactions to the financial crisis among Norwegian households	Prosjektnummer 11-2004- 45	ISSN
Forfatter Christian Poppe	Faglig ansvarlig sign. 	
Oppdragsgiver Statens institutt for forbruksforskning (SIFO)		
Sammendrag Pr. 01.11.08 er det foreløpig lite som tyder på at omfanget av tilbakevendende betalingsproblemer har økt som følge av at finanskrisen slo inn over Norge i 3dje kvartal 2008. Kun 3,6% eller 72.000 husholdninger melder om slike vansker, noe som er like lavt som i oppgangsårene 2005-2007. Dette skyldes sannsynligvis at husholdningene har vært igjennom en lengre økonomisk oppgangsperiode og gunstige lønnsoppgjør — senest våren 2008. De økte rentene har imidlertid utvilsomt påført mange husholdninger en stor utgiftsvekst. Riktignok sier svært få at de har problemer med dagens rentenivå. Men 6,5% eller i underkant av 100.000 hushold melder at de ikke vil tåle en fortsatt renteøkning på 2 %. Analysene viser også at husholdningene møter krisen med å stramme inn på forbruket: 38% eller 760.000 husholdninger har strammet inn på minst ett av de ni forbruksområdene vi undersøker. Sett under ett peker dette i retning av et betydelig potensial for økning i omfanget av tilbakevendende betalingsproblemer. Det er tydelig at langt flere husholdninger enn de som for øyeblikket rapporterer om slike vanskeligheter er i ferd med å nærme seg tålegrensen. Den negative trenden i boligmarkedet og utsiktene til høyere ledighet understreker alvoret i situasjonen. Det viktigste politiske tiltaket mot slike dystre fremtidsutsikter er utvilsomt at myndighetene fører en politikk som holder folk i arbeid. Bankene må også gjøre sitt for å holde renten lav.		
Summary In spite of the international financial crisis, which hit Norway with full force during summer 2008, the magnitude of recurrent payment problems among households is still at a modest level; only about 3,6% or 72.000 households report to be in such difficulties. The increased expenditures following repeated increases in interest rates have, however, created a situation where the households worry about future increases in interest rates. Furthermore, 38%, or 760.000 households, have adapted to the situation by reducing their consumption. Falling prices in the housing market and future prospects for rising unemployment rates may lead to increasing levels of recurrent payment problems in 2009.		
Stikkord Tilbakevendende betalingsproblemer, hushold, renter, innstramming		
Keywords Recurrent payment problems, households, interest rates, reduced consumption		

Husholdningenes tidlige reaksjoner på finanskrisen

Betalingsproblemer, renteoppgang og innstramming

Av

Christian Poppe
2008

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
Postboks 4682 Nydalen, 0405 Oslo

FORORD

Dette notatet er basert på SIFO-surveyen 2008. Målsetningen er å få økt innsikt i forbrukernes situasjon, med vekt på hvordan forbrukerne orienterer seg og gjør sine valg i markedene. Respondentene har i år bl.a. besvart spørsmål knyttet til miljø, håndverkertjenester, mat, helse, mobiltelefon tjenester og moderne teknologi. De ble også stilt noen utvalgte spørsmål om økonomi. Denne rapporten er basert på sistnevnte del av de innsamlede data.

Ett tusen respondenter mellom 18 og 80 år ble i siste halvdel av oktober 2008 ringt opp av datainnsamlingsbyrået Norstat. For at resultatene skal være mest mulig landsrepresentative for befolkningen i Norge anno 2008, er materialet vektet/stratifisert etter kjønn, alder og region. Notatet er basert på hurtigstatistikk, og er en enkel dokumentasjon før mer grundige analyser foreligger.

I referansegruppen for SIFO-surveyen sitter Terje Isaksen (Forbrukerrådet), Bjørn Erik Thon (Forbrukerombudet), Ole-Erik Yrvin (Barne- og likestillingsdepartementet), Kjell Sunnevåg (Konkurransetilsynet), Ragnhild Brusdal (SIFO), Randi Lavik (SIFO), Christian Poppe (SIFO) og Lisbet Berg (SIFO). Sistnevnte er prosjektansvarlig. Referansegruppen er ikke ansvarlig for innholdet i notatet.

Oslo, 3. november 2008

Statens institutt for forbruksforskning

Innhold

Forord	5
1. Innledning	9
2. Betalingsproblemer	10
3. Rentenivået.....	13
4. Økonomisk innstramming	15
5. Konklusjon	19
Referanser.....	21

1. INNLEDNING

SIFO studerer regelmessig sentrale aspekter ved husholdningenes økonomiske situasjon ved hjelp av den årlige SIFO-surveyen (Jf. C. Poppe 2005; 2006; Tufte 2007). Rapportene de siste årene har hatt oppgangstid som fellesnevner; vekstperioden 2003-2007 er en av de sterkeste i moderne tid. Årets rapport, derimot, har krise som stikkord; i tredje kvartal 2008 slo den internasjonale finanskrisen for alvor inn i norsk økonomi. Årets spørreundersøkelse fanger opp husholdningenes tidlige reaksjoner på begivenhetene som fant sted i det som med rette er blitt omtalt som "krisekvartalet".

Analysen i dette notatet bygger på en spørreundersøkelse foretatt i et representativt utvalg av den voksne befolkningen (18-80 år). Datainnsamlingen er gjennomført av Norstat på vegne av SIFO i perioden 20-30 oktober 2008. Materialet består i utgangspunktet av 1000 respondenter. Intervjuene ble foretatt over telefon (CATI). I den følgende analysen holdes studenter utenfor siden de har en atypisk økonomi. Det samme gjelder respondenter som bor hjemme hos sine foreldre. Dermed synker N til rundt 900 avhengig av hvilke variable som trekkes inn.

SIFO-surveyen består av to deler; en kjerne av spørsmål som gjentas hvert år, og en variabel del som endres fra år til annet for å dekke dagsaktuelle temaer og spesifikke databehov ved SIFOs forskningsavdelinger. I den foreliggende undersøkelsen er spørsmålene om økonomi mindre omfangsrike enn ellers. Dette betyr naturlig nok at analysene som presenteres i dette notatet blir tilsvarende begrenset. En mer omfattende datainnsamling vil imidlertid bli foretatt tidlig i 2009.

I det følgende ser vi på hvor godt rustet husholdningene er til å møte konsekvensene av finanskrisen. I den forbindelse reiser vi tre spørsmål:

-
1. *Har omfanget av tilbakevendende betalingsproblemer blant husholdningene økt som følge av finanskrisen?*
 2. *I hvilken grad tåler husholdningene renteoppgangen?*
 3. *I hvilket omfang strammer husholdningene inn på forbruket – og eventuelt på hvilke forbruksområder?*
-

2. BETALINGSPROBLEMER

SIFO har målt omfanget av betalingsproblemer blant husholdningene siden 1985 (se f.eks. C. Poppe 1999). Dette har gitt oss en lang tidsserie som strekker seg fra årene før den forrige gjeldskrisen og fram til i dag. I 2003, og igjen i 2005, ble imidlertid spørsmålsformuleringen som brukes til å måle problemomfanget, justert for å tilpasse oss telefonintervjuing som datainnsamlingsmetode. Dette gjør at vi må være noe varsomme med å trekke bastante konklusjoner om forskjeller i problemnivået bakover i tid. Likevel er justeringene relativt beskjedne. Det er derfor liten tvil om trenden: omfanget av betalingsvansker har falt fra begynnelsen av 90-årene og inn på 2000-tallet.

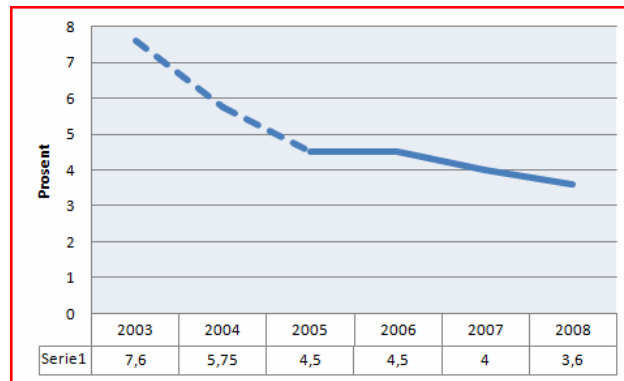
Fra og med 2005 har følgende spørsmålsformulering vært brukt:

"Har det i løpet av det siste året hendt at ditt hushold ikke har penger til å betale regninger eller lån ved absolutt siste forfall?"
Ja/ Nei

Oppfølging: Hvis ja: Har dette forekommet "en sjelden gang", "av og til" eller "ofte"?

.. hvor "av og til" og "ofte" defineres som "tilbakevendende betalingsproblemer".

Det er tre ambisjoner som ligger til grunn for valget av denne formuleringen. For det første ønsker vi å skille de lettere fra de tyngre betalingsproblemene ved å legge til grunn at betalingsvanskene skal skyldes pengemangel ved siste betalingsfrist. Dernest ønsker vi å avgrense oss mot rene forglemmelser og temporære vanskeligheter ved å utnytte vi hyppighetsgraderingen som ligger i svaralternativene. Vi setter derfor et skille mellom "sjelden" på den ene siden, og "av og til" og "ofte" på den annen, siden de to sistnevnte kategoriene indikerer at problemtilstanden er tilbakevendende. Til slutt ønsker vi å skille mellom vansker som ligger henholdsvis nært og langt tilbake i tid. Her har vi valgt å definere inn i problemgruppen husholdninger som har vært i vanskeligheter de siste 12 månedene. Til tross for at vi på denne måten måler reelle problemtilstander i betydningen tilbakevendende pengemangel i nær fortid, er det vanskelig å si noe om de rent kvalitative aspektene ved denne tilstanden. Det er sannsynlig at husholdningene som på denne måten defineres inn i problemgruppen i varierende grad er i alvorlige økonomiske vanskeligheter.

Figur 1: Tilbakevendende betalingsproblemer 2003-2008. Prosent.^{a)}

^{a)} 2004 er tegnet inn som et gjennomsnitt av målingene i 2003 og 2005. N: 814 (2003), 1011 (2005), 833 (2006), 1732 (2007), og 947 (2008). Forskjellen i problemomfang mellom 2003 og 2005 er statistisk signifikant, men ikke forskjellene mellom de senere målingene (t-test).

Den pågående finanskrisen har hatt flere realøkonomiske konsekvenser. Framfor alt har rentene på lån — herunder boliglån — økt kraftig. Dessuten har en del varer og tjenester blitt dyrere. Spesielt siden boligprisene, og dermed boliglånene, har steget betydelig på 2000-tallet, kan det tenkes at omfanget av tilbakevendende betalingsproblemer igjen er økende. Figur 1 ovenfor gir et bilde av hvordan utviklingen har vært siden oppgangstiden satte inn i 2003 fram slutten av oktober 2008. Den stiplede delen av kurven indikerer at spørsmålsformuleringen i 2003 var litt ulik den som har vært brukt i de senere målingene. Forskjellen er imidlertid ikke så stor, og det er neppe særlig problematisk å sammenligne omfanget i 2003 med de påfølgende årene.¹

Som vi ser, har problemomfanget falt fra nesten 8% i 2003, da oppgangstiden så vidt hadde begynt, til mellom 3,6% og 4,5% i perioden 2005-2008. Som sagt er perioden fra 2003 til 2007 en av de kraftigste vekstperiodene i moderne tid, kjennetegnet av historisk lave renter og en markant reallønnsvekst for nesten alle grupper. Dessuten har arbeidsløsheten vært svært lav i disse årene. Under slike forhold er det rimelig at problemomfanget faller. I den grad betalingsvansker er et lavinntektsproblem, betyr dessuten den lave ledigheten at mange som ellers ikke er sysselsatt nå er blitt trukket inn i arbeidslivet og over på plussiden i budsjettet. Fra 2005 og utover har vi altså

¹ Mens selve spørsmålsformuleringen for alle praktiske formål var den samme, er hovedforskjellen at svaralternativet "ofte" var splittet i to: hhv. "ofte" og "svært ofte". Selv om det ikke helt kan utelukkes at dette representerer en nyansse mht. hva som faktisk måles, mener vi det er relativt uproblematisk å sammenlikne resultatet i 2003 med de påfølgende år.

kunnet måle et historisk lavt omfang av tilbakevendende betalingsproblemer; trolig må vi tilbake til før 1985 for å finne tilsvarende nivåer.

Til tross for finanskrisen er problemomfanget fortsatt meget lavt i oktober 2008; rundt 3,6% — eller ca. 72.000 husholdninger — har betalingsvansker pga. pengemangel som tilbakevendende problem. Datamaterialet gir ingen opplysninger om hva slags regninger dette dreier seg om. Underlagsmaterialet viser imidlertid at 84% av de som rapporterer om betalingsvansker har lån. Dette betyr at gjeldsforpliktelse både kan ha en direkte og indirekte betydning for problemsituasjonen; enten ved at gjeldsposter faktisk misligholdes eller ved at gjeldsforpliktelsene som følge av renteoppgangen vokser så mye at andre regninger må misligholdes.

Det at omfanget av tilbakevendende betalingsproblemer fortsatt ser ut til å være lavt, er sannsynligvis en følge av flere faktorer. En åpenbar forklaring er den sterke vekstperioden forut for finanskrisen, hvor de fleste grupper har fått reallønnsvekst. Også årets lønnsoppgjør var meget godt sett fra lønnstakernes side, selv om mye av gevinsten senere er blitt spist opp av renteoppgangen. Det er m.a.o. betydelige ressurser i husholdningene som kan omdisponeres for å møte veksten i renteutgiftene og følgelig unngå å komme i betalingsproblemer. Som vi skal se nærmere på i avsnitt 4 er det nettopp det som har skjedd; innstrammingen av forbruket er relativt omfattende.

En annen forklaring på det for tiden lave problemomfanget er tidsfaktoren. Det er først i tredje kvartal at finanskrisen for alvor har begynt å slå inn i realøkonomien og skape konsekvenser på husholdsnivå. Når vi stiller et definatorisk krav om at betalingsvanskene skal ha inntruffet *"av og til"* eller *"ofte"* utelukker dette alle dem som kun i det aller siste har fått merke krisen. Det tar ganske enkelt tid å komme i en situasjon hvor ubetalte regninger hopper seg opp, akkurat som det tar tid for bankene først å varsle en renteoppgang, og deretter gjennomføre den og sende ut krav til låntakerne om forhøyet innbetaling. Dermed kan for eksempel et innkreivingsbyrå som Lindorff (2008) rapportere om vekst i inkassokrav mot private uten at dette nødvendigvis slår ut på vår indikator — i hvert fall ikke foreløpig.

Når det gjelder spørsmålet om hvor alvorlige betalingsproblemene er, viser underlagsmaterialet at 84% av de som har tilbakevendende betalingsvansker likevel vurderer sin økonomiske situasjon som *"god"* eller *"middels god"*. Dette vitner igjen om at det fins et betydelig slingringsmonn i mange husholdninger som kan bidra til å holde krisen på avstand. Når det er sagt, melder 16% av respondentene i problemgruppen at de har en *"dårlig"* eller *"varierende"* økonomi. Dessuten er det ofte slik at mange

overvurderer sin egen økonomiske stilling i den forstand at de ikke ser det fulle trusselbildet på sikt. Det er derfor all grunn til å understreke at det nå er mange faresignaler og usikkerhetsfaktorer i husholdningenes rammebetingelser som fort kan føre til både en eskalering av problemomfanget og en fordypning av alvorlighetsgraden i ved de problemer som oppstår.

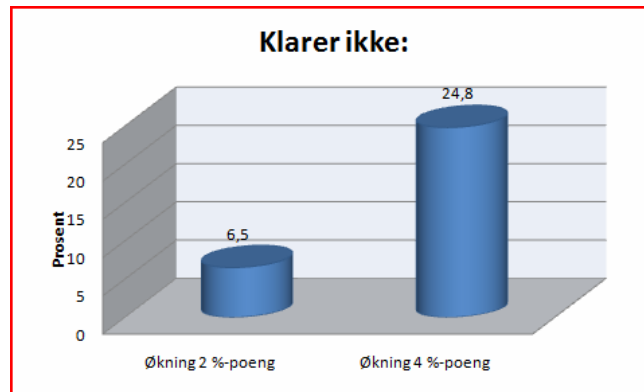
Et slikt faresignal er utsiktene til høyere arbeidsledighet (Sjølie 2008). Som nevnt er en av de viktigste årsakene til det lave problemomfanget f.o.m. 2005 at det aldri har vært så mange i arbeid som under oppgangstiden. Tidligere forskning viser at ledighet er en av de viktigste årsakene til vedvarende gjelds- og betalingsvansker. Vanskelighetene melder seg også meget fort når man blir arbeidsledig (C. Poppe 1999, 2004). En vekst i ledigheten de nærmeste månedene vil med høy grad av sikkerhet føre til økt problemomfang og en intensivering av alvorlighetsgraden. Det viktigste politiske tiltaket mot et slikt scenario er derfor å føre en politikk som holder folk i arbeid.

Et annet faresignal er utviklingen på boligmarkedet. Ved inngangen til november 2008 er salget av bruktboliger vanskelig mens omsetningen av nye boliger nesten har stoppet opp (NBBL 2008; Høgetveit 2008; De Rosa, Bones, og Knutsen 2008). Boligprisene er derfor i øyeblikket på vei ned (Jf. Skjevestad 2008). En slik utvikling kan riktignok ha sine fordeler — spesielt for de som skal inn på boligmarkedet som førstegangskjøpere. Men for de som ender opp i betalingsvansker stiller det seg annerledes. Bakteppet er at etterspørselen etter boliger — og dermed også prisene — steg kraftig i oppgangstiden. Mange sitter derfor med svært høye boliglån. Hvis man i dagens situasjon ikke klarer gjeldsforpliktelsene kan man i et marked med fallende boligpriser ha vanskelig for å selge seg ut av problemene. Isteden ender man opp i en klassisk gjeldsfelle hvor man må selge med tap og deretter betjene en restgjeld som ikke lenger er sikret i fast eiendom.

3. RENTENIVÅET

Ved inngangen til oppgangstiden lå styringsrenten til Norges Bank rundt 7%. Utover i 2003 sank den imidlertid kraftig, og nådde bunnivået i perioden mars 2004 til juni 2005 hvor den stabiliserte seg på 1,75%. Deretter begynte styringsrenten gradvis å stige igjen inntil den nådde et toppnivå i september 2008 med 5,75%. I løpet av oktober har imidlertid Norges Bank nedjustert nivået — først til 5,25% og så til 4,75% — i den hensikt å dempe virkningen av finanskrisen for banker og husholdninger. Det er selvsagt ikke noe én-til-én forhold mellom styringsrenten og husholdningenes bolig-

Figur 2: Husholdninger med lån som ikke klarer å håndtere dagens rentenivå eller fremtidige renteøkninger. Prosent. Oktober 2008. N=695.

rente da denne også avhenger av en rekke andre forhold. Men grovt sett kan vi si at boligrenten ligger ett til to prosentpoeng over styringsrenten.

De lave rentene er en viktig forklaringsfaktor bak de seneste årenes vekst i boligpriser og gjeldsvolum. Gjennom hele denne perioden — særlig da renten lå på sitt laveste — har bankene forsvart utlånsveksten til husholdningene med at de krever at lånekundene skal kunne tåle en boliglånsrente på rundt 7%. Hvis vi tar hensyn til at det alltid er et visst "etterslep" mellom sentralbankens og kredittinstitusjonenes rentejusteringer, er det grunn til å tro at mange låntakere har nærmet seg — og kanskje passert — dette innkalkulerte smertepunktet i løpet av 2008. På intervjuutidspunktet er det i alle fall grunn til å tro at mange har hatt boligrenter på 7—8%, og kanskje enda høyere.

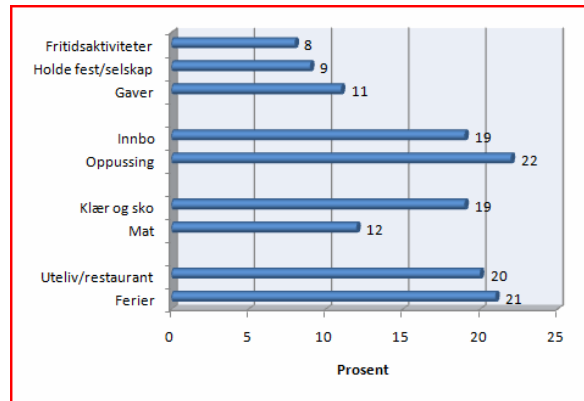
Så hvor godt tåler husholdningene renteoppgangen? Våre data støtter inntrykket av at det store flertallet fortsatt har ressurser til å håndtere situasjonen. Underlagsmaterialet viser at svært få husholdninger med lån har problemer med dagens rentenivå. Men samtidig viser figur 2 at 6,5% av låntakerne — eller i underkant av 100.000 husholdninger — ikke kan tåle en fortsatt oppgang på 2 prosentpoeng fra dagens nivå, og at til sammen 24,8% mener de ikke kan håndtere en økning på 4 prosentpoeng. Disse resultatene er interessante i lys av rentenivået under den forrige krisen på slutten av 1980-tallet og de tidlige 1990-årene. Da krøp boligrentene godt over 10% i lange perioder. Det er nettopp slike scenarier som tabell 2 handler om. Vi vet at under slike omstendigheter vil omfanget av tilbakevendende betalingsvansker ligge betydelig høyere enn vi registrerer i den foreliggende målingen (C. Poppe 1999). Resultatene i tabell 2 antyder at dette kan skje igjen om rentene skulle fortsette å stige.

Disse tallene viser m.a.o. at det er et potensial for vekst i omfanget av tilbakevendende betalingsvansker som følge av høye renter. Det ser ut til at vi har nådd et punkt hvor mange flere husholdninger kan stå i fare for å få økonomiske problemer. Her er det viktig å understreke tidsaspektet; det tar noe tid før underskuddet akkumuleres og kommer til overflaten i form av mislighold. Dessuten viser forskning at låntakerne prioriterer boliglån over andre forpliktelser og følgelig misligholder andre krav først (C. Poppe 2001). Likevel er det grunn til å tro at bankene allerede i disse dager begynner å se en vekst i antall problemengasjementer i privatmarkedet. Det er derfor viktig at både myndigheter og banker fører en policy som er egnet til å holde utlånsrentene noe lavere enn hva tilfellet er pr. oktober 2008. Ellers vil omfanget av både betalingsvansker og gjeldsproblemer lett kunne eskalere utover i 2009.

4. ØKONOMISK INNSTRAMMING

Selv om betalingsproblemindikatoren peker i retning av at finanskrisen foreløpig ikke har skapt alvorlige problemer på husholdsnivå, er dette likevel en tendens med modifikasjoner. Til tross for et godt lønnsoppgjør i vår, har alle med lån åpenbart fått dratt inn kjøpekraft pga. renteoppgangen. Dette kommer ikke minst til uttrykk ved at flere bransjer merker at forbrukerne er blitt mer forsiktige med pengene; ikke bare boligbransjen, men også typisk "konjunkturbarometre" som bilbransjen, elektronikkbransjen og kleskjedene merker betydelig nedgang i omsetningen (se f.eks. Langberg 2008; Ludvigsen 2008). Husholdningene tilpasser seg m.a.o. de dårlige tidene ved å stramme inn på forbruket. Dette er en hovedforklaring på at omfanget av tilbakevendende betalingsvansker foreløpig holder seg på et lavt nivå.

Figur 3 på neste sider viser hvordan dette slår ut på utvalgte forbruksområder. Innstrammingene ser ut til å være størst på to hovedområder: utelivet og hjemmearnaen. Hvis vi begynner med det førstnevnte, viser figuren at 21% av husholdningene har måttet stramme inn på forbruket når det gjelder ferier, mens 20% har begrenset sine utelivsaktiviteter og restaurantbesøk. Dette betyr selvsagt ikke at de ikke har reist på ferie i 2008 eller at de på et tidspunkt sluttet å gå ut på byen. Men det innebærer at man bruker mindre penger på disse områdene. Datamaterialet gir dessverre få indikasjoner på hvor stor innstrammingen er og hva den faktisk består i. Antakeligvis er det betydelig variasjon i hvordan man griper fatt i denne muligheten til å spare penger; mens noen må foreta drastiske kutt kan andre nøye seg med mindre justeringer. Felles for begge varianter er at innsparingspotensialet i mange tilfeller er stort siden det å gå på byen og spise ute fort blir kostbart. Dette er også et område hvor de sosiale omkostningene ikke nødvendigvis trenger å bli så store; hvis man allerede har vært på

Figur 3: Innstramminger man har måttet gjøre. Prosent. Oktober 2008. ^{a)}

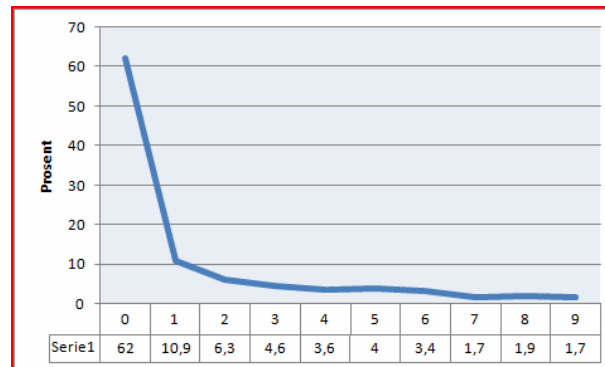
^{a)} N: 919 (ferier), 912 (uteliv/rest.), 922 (mat) 919 (klær/sko), 916 (oppussing), 905 (innbo), gaver (918), fest (916), fritid (915).

noen ferier i år gjør det kanskje ikke så mye å stå over en ferie til, og det å være sammen med venner på byen kan i hvert fall innimellom erstattes med samvær i private rom. Når det er sagt er det likevel all grunn til å understreke at det går en grense et sted; i tilfelle situasjonen over tid utvikler seg til langvarige gjelds- og betalingsproblemer er denne type innstramming noe som typisk går sammen med sosial isolasjon og tap av nettverk (C Poppe 2008).

Når det gjelder hjemarenaen, ser vi i figur 3 at 22% av husholdningene oppgir å ha lagt bånd på sine oppussingsplaner. Igjen er det vanskelig å si nærmere hva dette dreier seg om. Men siden oppussing i hjemmet kan skje ved betydelig egeninnsats, og som sådan være en aktuell aktivitet også i tider med dårlig råd, er det nærliggende å tenke seg at innstrammingene først og fremst dreier seg om bruk av håndverkere. Videre rapporterer 19% at de har strammet inn på kjøp av innbo. Dette dreier seg mer spesifikt om møbler, TV og hvitevarer — et funn som også støttes av tall fra de berørte bransjene.

Nok et område husholdningene strammer inn på er shopping, her representert ved forbruk av klær og sko. 19% oppgir å ha redusert denne typen innkjøp. Igjen gir datamaterialet få holdepunkter om hva dette konkret kan dreie seg om. Det ligger åpenbart et nødvendighetselement i denne typen aktivitet; alle må ha sosialt akseptable klær og påkledning som er egnet i ulike sesonger. Oppgangstiden tatt i betraktning er det imidlertid rimelig å tenke seg at mange husholdninger har dekket behovet og forholdsvis lett kan utsette ytterligere innkjøp.

Figur 4: Antall områder hvor husholdningene strammer inn. Oktober 2008. Prosent. N=875.

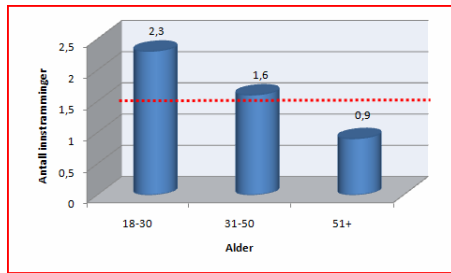

Når det gjelder mat er andelen som reduserer denne typen forbruk lavere: 11%. Dette kan peke i retning av at man prioriterer dette forbruksområdet høyt og at det tross alt ofte er mindre å hente her enn ved å spare inn på klær, oppussing og ferier. Likevel er mat et område det er lett å spare inn på fra et sosialt synspunkt; reduksjonene er i prinsippet ikke synlige for andre enn medlemmer av den nære familien. Likevel går det også her en grense. Forskning viser at vedvarende gjelds- og betalingsproblemer går sammen med et utilstrekkelig kosthold (C Poppe 2008).

Til slutt viser figur 3 at en viss andel av husholdningene sparer inn på betalte fritidsaktiviteter (8%), festligheter og selskapelighet hjemme (9%) og gaver (11%). Ved siden av mat er dette m.a.o. forbruksområder hvor andelen som strammer inn er lavest. Likevel har vi her å gjøre med aspekter ved livsførselen hvor det kan være spesielt vanskelig å mangle penger; mens for eksempel betalte fritidsaktiviteter godt kan gjelde barn, er det å gi gaver en handling med betydelig symbolsk verdi. Det er kjent fra tidligere forskning at denne typen utilstrekkelighet er noe av det tyngste å bære i en vedvarende betalingsproblemsituasjon (C Poppe 2008).

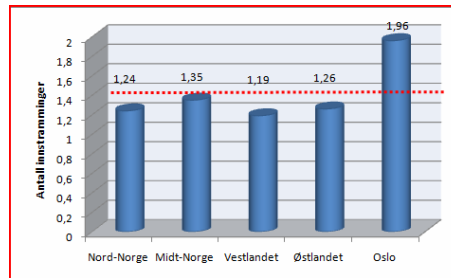
Innstramningen som husholdningene foretar er betydelig. Statistisk Sentralbyrås prognose legger til grunn at husholdningene vil være langt mer forsiktige med penger i tiden som kommer, og at forbruksveksten vil falle fra 6,4% i 2007 til 1,8% i 2009 (Statistics Norway 2008). Allerede nå meldes det om sterk vekst i antall konkurser i næringer som bygg og anlegg, hotell og restaurant, eiendomsdrift og utleie, varehandel, transport og kommunikasjon (Nordbo 2008). På husholdsnivå kan utviklingstrenden oppsummeres ved hjelp av en indeks av de innstrammingsområdene som er målt i vår survey. Figur 4 ovenfor viser således at omlag 38% — eller rundt 760.000 husholdninger — har foretatt innstramminger på minst ett av de 9 områdene vi har sett

Figur 5: Antall innstrammingsområder etter alder. N=875. Oktober 2008. Prosent. ^{a)}

^{a)} Statistisk sign for $p < .001$ (t-test, regresjonsanalyse).

Figur 6: Antall innstrammingsområder etter bosted. N=875. Oktober 2008. Prosent. ^{b)}

^{b)} Statistisk sign for $p < .05$ (Independent samples t-test). Oslo skiller seg signifikant ut i forhold til alle landsdeler unntatt Midt-Norge.

på. Videre illustrerer kurven at 10,9% har strammet inn på ett område, 6,3% på to områder og 4,6% på tre områder. I underkant av 2% har strammet inn på alle ni forbruksområdene. I gjennomsnitt har norske husholdninger foretatt innstramminger på 1,3 av de ni områdene vi har undersøkt.

Datamaterialet tilbyr som sagt få muligheter til å gå i dybden på hva dette dreier seg om. Imidlertid viser underlagsmaterialet en statistisk signifikant sammenheng mellom alder og antall innstrammingsområder. Dette har vi framstilt i figur 5 hvor den stiplede linjen markerer gjennomsnittet for alle husholdninger på 1,3 innstrammingsområder. Figuren viser at det særlig er de yngre som strammer inn. Husholdninger med hovedpersoner mellom 18 og 30 år foretar jevnt over innstramminger på ett område mer enn landsgjennomsnittet. De over 50, derimot, ligger under dette gjennomsnittet. Forklaringen har mest sannsynlig sammenheng med at ressursituasjonen er bedre blant de eldre, og at de ofte har lavere gjeld enn nyetablerte.

Til slutt kan vi nevne at det også er en svakere, men likevel statistisk signifikant sammenheng, mellom bosted og antall innstramminger. Dette er framstilt i figur 6. Igjen markerer den stiplede linjen landsgjennomsnittet på 1,3 innstrammingsområder. Figuren viser at det er én region som skiller seg ut, nemlig hovedstaden. Her sparer husholdningene i gjennomsnitt inn på like i underkant av områder. Dette har antakeligvis sammenheng med både de høye boligprisene i Oslo, de store demografiske forskjellene og et mer storbypreget og pengebasert forbruksmønster som i seg selv påkrever innstramminger på flere av nettopp de områdene vi undersøker i den foreliggende spørreundersøkelsen.

5. KONKLUSJON

Datainnsamlingen er foretatt i slutten av oktober 2008 for å fange opp husholdningenes tidlige reaksjoner for finanskrisen. Det er foreløpig ingen vekst i omfanget av tilbakevendende betalingsproblemer. Tvert imot holder problemomfanget seg på det samme lave nivået vi har sett helt siden 2005: kun 3,6% eller rundt 72.000 husholdninger melder om slike vansker. Dette har mest sannsynlig sammenheng med at oppgangstiden 2003-2007 har satt markante spor etter seg. Også lønnsoppgjøret våren 2008 var godt sett fra de fleste lønntakernes side. Det er m.a.o. et visst overskudd blant husholdningene som gjør at de aller fleste hittil har unngått å havne i tilbakevendende betalingsvansker slik vi måler det her. Dessuten tar det tid før bankene faktisk iverksetter renteheving og kundene eventuelt opparbeider en restanse.

Dette betyr imidlertid ikke at finanskrisen er uten betydning for husholdningenes økonomiske situasjon. Tvert imot har renteutviklingen påført mange betydelige økte utgifter. 6,5% av låntakerne sier således at de kan ikke tåle en renteøkning på 2 prosentpoeng fra dagens nivå, mens i alt 24,8% sier det samme når de blir stilt overfor utsiktene til en 4 prosentpoengs oppgang. Hvis vi får en renteoppgang av denne størrelsesorden, vil boligrentene komme opp på nivået under den forrige krisen på 1980- og 90-tallet. Fra den gang vet vi at et høyt rentenivå både har direkte og indirekte effekt på omfanget av tilbakevendende betalingsproblemer; direkte i den forstand at det over tid kan sette husholdningene ute av stand til å betjene gjelden, og indirekte fordi økte renter kan fremtvinge en prioriteringssituasjon hvor lånene betjenes på bekostning av innstramming i forbruket og til slutt mislighold av andre forpliktelser. Det er derfor viktig at både myndigheter og banker fører en policy som er egnet til å holde utlånsrentene noe lavere enn hva tilfellet er pr. oktober 2008. Ellers vil omfanget av både betalingsvansker og gjeldsproblemer lett kunne eskalere utover i 2009.

Den foreliggende analysen handler om hvor godt rustet vi er til å møte konsekvensene av den nye finanskrisen. Hovedstrategien i den tidlige fasen av krisen er innstramming av forbruket. Dette skjer i et relativt betydelig omfang: 38% eller 760.000 husholdninger har strammet inn på minst ett av de ni forbruksområdene vi her undersøker. Videre viser tallmaterialet at 10,9% har redusert forbruket på ett område, 6,3% på to områder og 4,6% på tre områder. I underkant av 2% har strammet inn på alle ni forbruksområdene. De største innstrammingspostene er oppussing, ferier, uteliv og restaurantbesøk, samt innbo, klær og sko. Hushold med unge hovedpersoner reduserer forbruket på flere områder enn eldre. Det er også en svak sammenheng mellom innstramming og bosted; med unntak av Midt-Norge sparer husholdninger i Oslo i gjennomsnitt inn på flere områder enn de som er bosatt ellers i landet.

Både rentevurderingene og innstrammingen av forbruket peker i retning av at det er et betydelig potensial for økning i omfanget av tilbakevendende betalingsproblemer. Materialet antyder at flere husholdninger enn de som for øyeblikket rapporterer om slike vanskeligheter er i ferd med å nærme seg grensen for hva de tåler. Den negative trenden i boligmarkedet og utsiktene til en noe høyere ledighet i månedene som kommer understreker alvoret i situasjonen. Virkningene av finanskrisen har sannsynligvis ennå ikke slått inn for fullt på husholdsnivået. Det viktigste politiske tiltaket mot slike dystre fremtidsutsikter er utvilsomt at myndighetene fører en politikk som holder folk i arbeid.

REFERANSER

- De Rosa, I, J Bones, og A. S. Knutsen. 2008. "229 av 289 boliger fortsatt ikke solgt. VGs store undersøkelse: 70 prosent selges under takst." *VG Nett*, Nov. 3.
- Høgetveit, H. 2008. "Full stopp i boligsalget." *Nettavisen*, Oktober 28, NA24.
- Langberg, Ø. K. 2008. "Bilsalg i fritt fall." *BT.no*, September 6, NA24.
- Lindorff. 2008. *Lindorff-analysen 3. kvartal 2008*. Oslo: Lindorff.
- Ludvigsen, S. 2008. "Nå kutter handelsnæringen." *Aftenbladet.no*, Oktober 14, NA24.
- NBBL. 2008. *Bruktoboligomsetning 3. kvartal 2008*. Oslo: NBBL.
- Nordbø, L. 2008. "Ekspløsjon i antall konkurser." *Nettavisen*, Oktober 26.
- Poppe, C. 2006. *Husholdningenes økonomiske situasjon 2006*. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning (SIFO).
- Poppe, C. 2008. "Into the Debt Quagmire. How Defaulters Cope With severe Debt Problems." University of Oslo.
- Poppe, C. 2001. *Betalingsproblemer 1999 - 2000*. Lysaker: SIFO.
- Poppe, C. 2005. *Husholdningenes betalingsproblemer i oppgangstider*. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning (SIFO).
- Poppe, C. 1999. "Risk Exposure to Payment Problems. Payment Problems Among Norwegians in the Nineties." S. 35-61 i *Consumer Strategies in a Changing Financial Market. 60th Anniversary Seminar October 1999*. Oslo: SIFO.
- Poppe, C. 2004. "The Relative Debt Burden and the Likelihood of Running into Debt Problems." i *Ahlstrom, R.: Nordic Households Overwhelmed by Debts. Report from a Nordic consumer research seminar with a focus on causes and consequences of overindebtedness*. Helsinki: Nordic Council of Ministers.
- Sjølie, Ø. 2008. "ferske tall fra NAV: Ledigheten stiger kraftig." *E24*, Oktober 30.
- Skjevestad, H. 2008. "Nå er det bingo på boligmarkedet." *VG Nett*, September 25.
- Statistics Norway. 2008. "Konjunkturtrendene for Norge og utlandet: Mer markert konjunkturedgang framover." <http://www.ssb.no/kt/>.
- Tufte, P. A. 2007. *Husholdningens økonomiske situasjon 2007. SIFO survey*. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning.